

/ II. Tekutý dohled jako post-panoptický fenomén

David Lyon Nováčkům v oblasti vědeckého výzkumu dohledu připadá myšlenka panoptika jako brilantní idea. Na jedné straně je teorií fungování dohledu, na straně druhé rovněž způsobem, jak dohled zasadit do příběhu modernity. Panoptikon hraje zásadní roli u Foucaulta, pro něhož je tento Benthamův pojem klíčem k pochopení nástupu moderních společností prosazujících sebekázeň.

Naopak v lidech, kteří se výzkumu dohledu věnují delší dobu, vyvolává pouhá zmínka o panoptiku silné znechucení. Od panoptika se podle nich očekává příliš mnoho: toto schéma se vytahuje při každé možné příležitosti za účelem (údajného) vysvětlení dohledu. Objevují se tak elektronická panoptika či superpanoptika a také syn-optika a polyoptika. „Dost!“ říká Kevin Haggerty: „Zbořme zdi!“³⁶ Užitečnost panoptické obraznosti má své historické i logické meze.

36 | K. Haggerty, *Tear down the walls*, in: D. Lyon, *Theorizing Surveillance*.

Platí ovšem, že Foucaultovy náhledy ohledně panoptika jsou fascinující a důležité. Foucault dokládá, že v některých podstatných ohledech je panoptikon skutečným zrcadlem modernity. Klíčová je disciplína řízení „duše“, která má změnit své chování a motivaci. Jakási neodbytná přesvědčivost zaznívá z této Foucaultovy teze: „Ten, kdo je podroben polem viditelnosti a je si toho vědom, na sebe přebírá starost o mocenské donucování; nechává je spontánně dopadat na sebe samotného; wpisuje do sebe mocenský vztah, v němž hraje simultánně obě role; stává se principem svého vlastního podřízení.“³⁷ Foucault popisuje také to, že viditelnost se tímto způsobem stává pastí – ovšem pastí, kterou sami pomáháme nastražit. Již jen tento náhled stojí za pozornost, chceme-li použít schéma panoptika k přemýšlení o dnešním dohledu. Jakým způsobem do sebe vepisujeme dohled, pokud surfujeme po síti, používáme kreditní karty, předkládáme pasy nebo žádáme o vládní pomoc?

Foucault nám pomáhá nahlédnout rovněž na to, jakým způsobem mocenské vztahy prostupují všechny typy společenských kontextů, nejenom ty, v nichž je snaha kontrolovat nebo řídit obyvatelstvo jasná a výslovná (příkladem nechť jsou policisté nebo pohraničníci). Není proto divu, že se dohled nad spotřebiteli v případně marketingových databázích někdy označuje jako „panoptický“; klasickým příkladem je kniha Oscara Gandyho *The Panoptic Sort: A Political Economy of Personal Information*.³⁸ Analogie k původnímu principu panoptika je však v tomto případě jen velmi volná (vrátíme se k tomu později).

Použití modelu panoptika někdy přináší paradoxní výsledky. Např. výzkum „supermaxu“, vězení s maximální bezpečností, vede Lornu Rhodes k závěru, že panoptikon je

37 | M. Foucault, *Dohlížet a trestat*, přel. Č. Pelikán Praha 2000, s. 284.

38 | O. Gandy, *The Panoptic Sort: A Political Economy of Personal Information*, Boulder 1993.